

ВСЕУКРАЇНСЬКИЙ ФОНД «КРОК ЗА КРОКОМ»

ІННОВАЦІЙНІ МЕТОДИ НАВЧАННЯ ТА ВИКЛАДАННЯ

Н. Софій

Всеукраїнський фонд «Крок за кроком»

Не навчайте дітей так, як навчали вас, — вони народились в інші часи.

Єврейське прислів'я.

Демократія не виникне сама по собі, а демократизація суспільства не відбудеться без участі кожного. Школа — модель суспільства і, говорячи про права людини, рівність і свободу, дитячу особистість треба поставити в центрі всієї діяльності, щоб вона була посередником у взаємодії суб'єктів навчання.

З метою формування професійних компетенцій для впровадження активних методів навчання, що забезпечують особистісно зорієнтований підхід і розвиток критичного мислення, у рамках реалізації проекту було розроблено модуль «Інноваційні методи навчання й викладання: теоретичне підґрунтя та методика використання», який складається із чотирьох основних тем: 1) «Нові ролі педагога у виконанні сучасних завдань в освіті», 2) «Індивідуальний підхід як основа особистісно зорієнтованого навчання», 3) «Кооперативне навчання», 4) «Розвиток критичного мислення».

Вибрані теми спираються на досвід реалізації інноваційних програм, які впроваджувались в Україні протягом останнього часу: програма «Крок за кроком» для середньої школи Всеукраїнського фонду «Крок за кроком», програма «Розвиток критичного мислення через читання та письмо» Центру інтелектуального розвитку, а також інші освітні інновації. У процесі розгляду зазначених тем у контексті глобальних змін — підготовка знаннєвого учня, для якого знання — основа прийняття рішень і формування самодостатньої та демократичної людини. Саме тому важливим є максимальне наближення навчання й виховання до конкретних здібностей дитини — інакше кажучи, утвердження дитиноцентризму.

Нові ролі педагога у виконанні сучасних завдань в освіті

У сучасній освіті існує чотири основні концептуальні поняття, які визначають методологію сучасних освітніх програм:

- **Спілкування.** Ключове поняття при навчанні учнів літературним умінням (читанню, письму, умінню говорити, слухати), візуальним видам мистецтва, математиці.
- **Турбота.** Поняття, яке широко використовується при вивчені наукових дисциплін, особливо природничих наук.

- **Спільнота.** Допомагає учням та вчителям зрозуміти глибинні взаємозв'язки між історією, географією та суспільними процесами.
- **Зв'язки.** Дає можливість учням зрозуміти взаємопов'язаність усього в житті, допомагає їм висувати нові концепції, виходячи з уже відомих, і сприяє формуванню в учнів співчутливого та турботливого ставлення до навколошнього світу.

Використання цих концептуальних понять має на меті досягнення **четирьох головних завдань сучасної освіти**

1. Формування особистостей, які будуть навчатись протягом усього життя.
2. Створення навчального середовища, яке базується на взаємній повазі та принципах демократії.
3. Забезпечення безперервності процесу інтелектуального розвитку й вироблення відповідних умінь (забезпечення зв'язку теорії та практики).
4. Гарантоване оволодіння всіма учнями академічними, художніми, етичними та практичними вміннями для успішної участі в демократичному суспільстві.

Якщо порівняти традиційну модель освіти з роботою звичайного заводу, то результати навчання порівнюються з продукцією, яку виробляють на збірному конвеєрі за точним графіком, а кінцевий результат — із продуктом як комбінацією наперед заданих частин, що виготовляються з визначених матеріалів за допомогою відомих технологій. З того часу як почалась індустриальна ера, традиційні методи забезпечили подібну модель навчання в усьому світі: для щоденних занять передбачено певний розклад; навчальна інформація поділена на окремі фрагменти, які подаються в межах певного часу без урахування інтересів учнів. Програмовий зміст, як і результати навчання, переважно навички та факти, які легко перевірити. І на заводах і у школах рішення про зміст і результати діяльності приймаються людьми, спеціально впovноваженими оцінювати роботу. Учні та педагоги знаходяться на нижчій сходинці визначеної ієрапхії стосунків і таких повноважень не мають. Власне кажучи, школи продовжують працювати, незважаючи на те, що вирішальним аспектом освіти є обробка інформації й основним завданням школи є навчити учнів виділяти суть цієї інформації. Але школи зосереджуються на запам'ятовуванні цієї інформації. І все, що залишається в результаті навчання, це лише ті факти, які учні вчили напам'ять (Caine & Caine, 1991).

Порівняння традиційної моделі освіти з особистісно зорієнтованою моделлю

Традиційна модель	Особистісно зорієнтована модель
Учителі дають указівки учням займатись одним і тим самим одночасно	Учителі визнають, що кожна дитина розвивається у власному темпі й має індивідуальні особливості
Учителі постійно зайняті, спрямовуючи, розповідаючи, наставляючи	Учителі діють перш за все як помічники (фасилітори), а лише потім як викладачі
Учні більшість часу працюють над поставленими завданнями	Навчання здійснюється головним чином у різних центрах навчання
Типу матеріалів, над якими працюють учні, приділяється мало уваги	Матеріали, які використовуються для безпосереднього навчання, є важливою складовою навчання

Наголос робиться на результат навчання	Навчання — це постійний процес
Увага приділяється розвитку вузько пізнавальних навичок і засвоєнню конкретних фрагментарних розділів змісту	Розділи змісту групуються по можливості навколо головних концепцій. Розвиток навичок відбувається в контексті, значимому для учнів
Навчання зосереджено на абстрактних матеріалах та ідеях	Учням пропонуються конкретні навчальні завдання з відомим багажем досвіду
Рішення про навчальну програму приймається вчителем, який керується рекомендаціями державних навчальних програм	Рішення про навчальну програму базуються не лише на рекомендаціях державних навчальних програм, а й на спостереженнях учителя за дітьми
Усі рішення приймаються педагогом	Учні залучаються до процесу прийняття рішень і до вибору, з ким вони хочуть працювати і що вони хочуть вивчати
Учителі головним чином слідкують за процесами контролю та управління	Учителі сприяють розвитку самоуправління та спілкуванню дітей, розуміючи, що це тривалий і поступовий процес
Протягом дня у класі пануєтиша	Учителі цінують, коли учні використовують мову для спілкування, й виділяють для цього час протягом навчального заняття

Відповідно, нові завдання сучасної освіти вимагають від педагога виконання багатьох різних ролей:

- **Розробник навчальних програм.** Педагог повинен уміти визначати очікувані навчальні результати, навчальні завдання, які приведуть до досягнення цих результатів, способи перевірки (оцінювання), необхідні ресурси та час.
- **Фасилітатор.** Роль фасилітатора — допомогти учням досягнути очікуваних результатів навчання. Тому педагог-фасилітатор скоріше ставить запитання, сприяє, щоб звучали різні думки, точки зору у групі. На відміну від презентатора, який є певним чином експертом в інформації, що презентується, фасилітатор пропонує процес, який допомагає учасникам засвоїти знання.
- **Презентатор.** Під час проведення презентацій педагог інформує, мотивує, описує. Презентація здебільшого — це одностороння комунікація, яка передбачає передачу інформації від педагога аудиторії та підкріплюється візуальними засобами.
- **Тренер.** Допомагає іншим в оволодінні новими навичками, знаннями, ставленнями.
- **Наставник.** Допомагає учням переносити здобуті знання у практику. Заохочує рефлексивну практику.
- **Менеджер.** Планує, оцінює, вносить зміни до навчального процесу для досягнення учнями очікуваних навчальних результатів. Забезпечує необхідними ресурсами.

- **Консультант.** Ділиться знаннями, навичками, розвиває спроможності учнів, робить внесок в успіх кожного.
- **Дослідник.** Роль учителя як дослідника вимагає від учнів нового розуміння процесу навчання, зміщуючи акцент від «зовнішнього до внутрішнього джерела» (Lytle & Cochran-Smith, 1993).
- **Агент змін.** Заохочує та проводить постійний аналіз і рефлексію. Ініціює різноманітні альтернативні існуючі практиці. Сприяє процесу змін і розвитку класу/школи.

Довідка

Проект «Рівний доступ до якісної освіти» впроваджується Міністерством освіти і науки України. Проект передбачає вдосконалення системи загальної середньої освіти України, а також підвищення рівня її ефективності та управління. Пропоновані заходи в рамках проекту охоплюють три компоненти: «Професійний розвиток педагогічних працівників», «Удосконалення навчального процесу», «Ефективність та управління ресурсами». Перший компонент проекту — «Професійний розвиток педагогічних працівників» має на меті забезпечити значне збільшення кількості викладачів системи післядипломної педагогічної освіти у країні, заміну нинішньої системи одномісячного підвищення кваліфікації педагогічних працівників один раз на п'ять років на регулярні курси коротшої тривалості (по 3–5 днів) відповідно до потреб педагогів; підготовку директорів шкіл і керівників районної та обласної ланок управління освітою, керівників обласних інститутів післядипломної педагогічної освіти в галузі управлінської діяльності; проведення щорічних робочих нарад з підвищення кваліфікації вчителів; забезпечення доступу до нових педагогічних матеріалів, що включають нові методики навчання та оцінювання якості викладання конкретних навчальних предметів тощо. У рамках цього компонента, зважаючи на його мету, було розроблено навчальний план, програму та навчально-методичні матеріали, два навчальні модулі «Інноваційні методи навчання та викладання: теоретичне підґрунтя та методика використання» та «Підготовка педагогів до застосування інноваційних методів навчання» за напрямом «Методика застосування інноваційних методів навчання та викладання», присвячених надзвичайно важливому та актуальному сьогодні питанню — професійному розвитку педагогічних працівників.

Педагогічна інновація — процес створення, поширення й використання нових засобів (нововведень) для розв'язання тих педагогічних проблем, які до цього розв'язувались по-іншому.

Індивідуалізоване навчання є методом викладання, який ураховує внесок кожного учня до процесу навчання. Цей метод ґрутується на думці, що не може бути двох дітей, які могли би брати участь у навчальних заняттях цілком однаково. На заняттях учні виявляють власні знання, ставлення, навички, особливості темпераменту тощо. Щоб досягти ефективного навчання (інакше кажучи, забезпечити зміни у кращу сторону), педагог повинен чутливо реагувати на ці розбіжності. Індивідуалізоване навчання зустрічається в чистому вигляді, коли педагог працює з учнем наодинці. Однак учителі можуть засвоїти цілу низку методів підвищення рівня індивідуалізації на практиці, коли працюють з великою кількістю учнів.

Кооперативне навчання — педагогічна технологія, що застосовується в навчальній роботі учнів у групах і робить їх відповідальними за навчання один одного; при цьому кожен учень особисто підзвітний за своє власне навчання. Кооперативне навчання є синонімом терміна «спільне навчання».

Критичне мислення — підхід до такого розвитку мислення, при якому особлива увага приділяється вмінню сформулювати самостійні твердження або думки та їх ґрунтовні аргументації. Учні проявляють своє вміння критично мислити, коли в усній чи письмовій формі роблять інтерпретації (вітлумачують щось) і підкріплюють це власними доводами. Критичне мислення використовується учнями рецептивно, коли вони аналізують чи коректно критикують аргументи інших людей.

Індивідуальний підхід як основа особистісно зорієнтованого навчання

Індивідуальний підхід — основа реалізації особистісно зорієнтованого навчання. Методи індивідуалізованого навчання сприяють упровадженню принципів толерантності та рівноваги в навчальному середовищі, а також підвищення ефективності навчання. Реагуючи на широкий спектр можливостей, стилів навчання, потреб та індивідуальних особливостей учнів, педагог демонструє, що прийняття розбіжностей є важливою соціальною цінністю. У рамках цього процесу викладач формує навички, необхідні для реалізації цих цілей на практиці. Протилежний підхід, який передбачає, що всі діти однаково реагують на певний метод навчання, сприяє конформізму, але часто виявляється менш ефективним при навчанні. При індивідуалізованому підході акцентується увага на участі самих дітей у процесі навчання та на досягненні впевненості, що навчання дійсно відбулось.

Індивідуалізоване навчання створює більш рівномірний баланс між потребами особистості та групи, забезпечуючи повноту та реальні шляхи впровадження демократичних цінностей (як для учнів, так і для педагогів). Це допомагає учням розвивати свій потенціал, оскільки вони можуть ставити собі цілі та досягати їх у процесі навчання. Уважно спостерігаючи за учнями та виявляючи їх інтереси та сильні сторони, педагог допомагає учням вирішувати їхні проблеми такими шляхами, які б відповідали їхньому стилю навчання. Чим сприймати учня як «чистий аркуш паперу», який педагог «заповнює» інформацією, індивідуальний підхід до навчання дозволяє розглядати учнів та педагога як партнерів, які разом закладають основи знань і цим самим забезпечують можливість з боку педагога допомогти учням повністю реалізувати їх потенціал, який є різним у кожного учня.

Індивідуалізоване навчання також допомагає поєднати учня та навчальну програму. Перш за все це допомагає педагогу визначити, що потрібно викладати. Це підтверджує висновок, що ідеї і теми навчальної програми повинні визначатись з врахуванням як інтересів і потреб учнів, так і вимог навчальної програми.

Що таке індивідуалізоване навчання?

- Індивідуалізоване навчання повинно здійснюватись одночасно на кількох рівнях. У самому широкому значенні індивідуалізація може стосуватись цілого класу, оскільки кожний клас є унікальним мікро-суспільством із власними інтересами, уподобаннями, нормами поведінки тощо.
- Індивідуалізоване навчання може стосуватись окремих груп — груп учнів — представників певних національних меншин, учнів з особливими освітніми потребами, обдарованих учнів тощо.
- Нарешті, індивідуалізоване навчання необхідне окремим учням. Особливо це стосується тих, які знаходяться вище або нижче встановлених норм: обдаровані діти та діти з особливими освітніми потребами. Але навіть «звичайні» учні володіють індивідуальними особливостями, які педагогу треба спочатку виявити, а потім відповідно відреагувати на них, щоб забезпечити оптимізацію процесу навчання та розвитку. Такі індивідуальні властивості включають: сімейну культуру, вік/рівень розвитку, стать, стиль навчання, потреби/сильні сторони (можливості), темперамент, інтереси та само-сприйняття.

Серед методів і способів індивідуалізованого навчання виділяють:

- **Попереднє планування.** Хоча індивідуалізація часто відбувається спонтанно, для забезпечення ефективної індивідуалізації необхідне ретельне планування. Одним із методів планування індивідуалізації навчання є **цикл навчання за принципом реагування**. Цей процес включає в себе спостереження за учнями, аналіз результатів цих спостережень, постановку навчальних цілей, упровадження навчальних завдань, які допомагають досягти навчальних цілей, а також спостереження за впливом цих навчальних завдань при досягненні поставлених цілей. Якщо цілі були досягнуті, ставляться нові. Якщо цілі не були досягнуті, тоді навчальні завдання переглядаються.
- **Робота в малих групах** є ще одним методом планування індивідуалізованого навчання. Будь-яка організована або напіворганізована діяльність може виконуватись у малих групах. Групи із 5-ти осіб є найбільш ефективними для занять.
- **Забезпечення гнучкості під час заняття.**
- **Ретельний підбір матеріалів.**
- **Спонтанна індивідуалізація.**

Кооперативне навчання

Кооперативне навчання стало популярним завдяки багатьом причинам: воно допомагає вчителям працювати у класі з великою кількістю учнів, удосконалює академічні досягнення та соціальний розвиток.

Важливість кооперативного навчання обумовлена кількома аспектами:

- можливість установлення рівноправних партнерських стосунків між учителем та учнем;
- організація у процесі навчання продуктивної співпраці тих, хто навчається;
- можливість практичної реалізації суб`єкт-суб`єктного й особистісного зорієнтованого підходів до організації педагогічного процесу.

Основними елементами кооперативного навчання є (згідно з Д. Джонсоном):

- **Позитивна взаємозалежність.** Позитивна взаємозалежність — компонент такої ситуації, коли успіх кожного члена групи залежить від іншого учасника цієї групи. У позитивно взаємозалежних групах кожний учень має два обов`язки: він повинен знати обсяг навчального матеріалу і, крім того, повинен забезпечити вивчення цього матеріалу кожним іншим членом групи. Більше того, члени групи мають усвідомлювати значення цієї позитивної взаємозалежності й координувати свої зусилля з товаришами по навчальній групі.
- **Особиста відповідальність.** Виявляється шляхом оцінювання кожного іншим членами групи. Це переслідує дві цілі. По-перше, якщо члени групи повинні допомагати один одному, то їм слід знати, хто потребує допомоги та якої. По-друге, кожний повинен знати, що група кооперативного навчання не є місцем, де інші виконують усю роботу, де можна «сховатись».

- **Особистісна взаємодія** (обличчям до обличчя). Члени групи перебувають у тісній близькості один до одного, діалог здійснюється так, що сприяє успіху. При цьому учні пояснюють, сперечаються, співпрацюють і пов'язують матеріал, вивчений сьогодні, з тим, який вони засвоїли раніше.
- **Соціальні навички.** Учнів треба вчити лідерству, спілкуванню, формувати в них довіру до близького, прищеплювати навички вирішення конфліктів. Іншими словами, якщо в учнів немає соціальних навичок, кооперативне навчання багато в чому втрачає свою цінність. Уміння спільно працювати в малих групах є передумовою ефективної діяльності груп кооперативного навчання. До вмінь та якостей, потрібних для успішної роботи в малих групах, належать знайомство їх одним з одним, формування довірливих стосунків, правильне спілкування, сприйняття й підтримка кожного, конструктивне розв'язання конфліктів.
- **Групова обробка результатів.** Обговорення членами кооперативних груп питання функціонування групи — наскільки ефективно вона працювала для розв'язання навчальних завдань. Ця форма діяльності, уважають учні, повинна використовуватись кожного разу, коли робота виконується у співпраці, оскільки вона є важливим чинником поліпшення функціональності.

Розвиток критичного мислення

Критичне мислення — скоріше вміння, ніж знання, яке визначається такими характеристиками:

- **Критичне мислення — продуктивна й позитивна розумова діяльність.** Люди, які вміють критично мислити, живуть активним життям, відчувають себе творцями та реформаторами свого життя. Майбутнє здається їм відкритим і залежним від їхньої волі, а не закритим і зумовленим наперед. Підходячи до всього критично, ми усвідомлюємо всю різноманітність цінностей, реакцій, суспільних структур.
- **Критичне мислення — це процес, а не результат.** Мислити критично — означає постійно піддавати сумніву існуючі твердження. По своїй суті критичне мислення не може привести до логічного завершення, до статичності.
- **Ознаки критичного мислення різні в різних ситуаціях.** Для деяких людей — це практично повністю внутрішній прихованний процес, який проявляється в мові та письмі, але не відображається в їхньому житті. В інших — відображається в конкретних діях.
- **Критичне мислення провокується як позитивними, так і негативними чинниками.** Уважається, що люди починають більше піддавати все сумнівам, переживши певні трагічні події. Проте перегляд картини світу може бути викликаний і радісними подіями — несподіваний успіх на роботі, закоханість тощо.
- **Критичне мислення раціональне й емоційне.** Емоції є однією з рушійних сил критичного мислення. Піддаючи сумніву непохитні раніше переконання та цінності, людина не може не відчувати хвилювання. Люди отримують заряд бадьорості, відчувши себе в силах змінити щось у своєму житті.

Відповідно думки до М. Ліпмана, критичне мислення є «вміле відповідальне мислення, що дозволяє людині формулювати надійні вірогідні судження, оскільки воно а) засновується на критеріях, б) є таким, що самокоректується, в) впливає до контексту. Він виділяє шість основних елементів:

- **Уміння мислити.** Передбачає володіння певними прийомами, які в сумісності створюють перевірену на практиці ефективну методологію опрацювання інформації.
- **Відповідальність.** Передбачає, що людина, звертаючись до інших, усвідомлює обов`язок надавати слухачам чи читачам доводи та приклади відповідно до прийнятих стандартів. Або, якщо ці стандарти її не влаштовують, піддавати їх сумніву за допомогою переконливої аргументації.
- **Формулювання самостійних суджень** як продукт критичного мислення означає, що воно спрямоване на творчу мовленнєву діяльність, а не на репродуктивне мислення, що базується на жорстких алгоритмах і стереотипах.
- Дуже важливими є **критерії**, до яких апелює, на які спирається критичне мислення. М. Ліпман уважає такими критеріями, наприклад, стандарти, закони, підзаконні акти тощо.
- **Самокорекція** потребує, щоб людина використовувала критичне мислення як метод, звернений на її власні судження з метою їх виправлення чи покращення.
- Використання загальних критеріїв не виключає **уваги та чуйності** до контексту.
- Критичне мислення завжди **діалогічне**, тобто передбачає дискусії.

Складові критичного мислення:

1. Одна із центральних задач критичного мислення — це визначити, які твердження потребують перегляду. Найважливіше — це з`ясувати, які саме поняття, що сприймаються нами як належне, лежать в основі нашої системи цінностей, визначають нашу поведінку чи поведінку оточуючих.
2. При переоцінці уявлень про світ дуже важливо брати до уваги обставини, ситуацію. Самостійні на перший погляд рішення, судження людей так чи інакше відображають час і культурне середовище.
3. Пошук та оцінка можливих альтернатив старим переконанням. Мислити критично означає розвиток здатності знаходити та оцінювати альтернативні життєві принципи.
4. Пошук та оцінка альтернативних переконань веде до розумного скептицизму.

Отже, формування професійних компетенцій для впровадження активних методів навчання, що забезпечують особистісно зорієнтований підхід і розвиток критичного мислення, є важливим елементом професійного розвитку педагогічних працівників.

© Софій Н., 2007